

ANKARA YAKIN KUZEYİNDE OVACIK ÇANAĞI VE AYVALI BOĞAZI¹

Prof. Cemal Arif ALAGÖZ
(Ankara Üniversitesi)

Ankara'nın Yıldırım Beyazıt Meydanından kuş bakışı 7 Km. Kuzeyde (aynı noktadan güneyde Çankaya mesafesi) Ovacık adında bir köy vardır. Bu köy, coğrafya özellikleriyle dikkat çekicidir ve Etlik'ten buraya yapılacak bir ekskürsiyon çok öğretici olur².

Ovacık, Ankara istasyonuna göre 150 metre kadar yüksekte (yükselti bakımından Ankara ile Konya arasındaki fark, yahut yine istasyona göre Ankara kalesi) takriben 4,5 Km. boy, 3,5 Km. en ve 8,5 kilometre kare genişlikte çukur bir yerdir. Çanağın 1,5 Km. olan en dar yerinde, yani ovanın kuzey ve güney bölmelerinin birbirine kavuştuğu yerde, kayalık bir düzlük üzerinde Ovacık köyü kurulmuş bulunur. Köyün içinden incecik bir akarsu geçer. Ovacık, güneyden ve doğudan 1100 metre yükseklikte bir düzlük, kuzeyden 1300 metre yükseklikte tepeler, batıdan 1050-1100 metre yükseltide yine tepelerle çevrilidir. Sanki, Etlik semtinin kuzeyinde doğal bir çanak saklı

1 - Bu etüd, Türkiye Jeoloji Kurumu'nun yıllık toplantısında, 21 Şubat 1963 günü, tebliğ olarak sunulmuştur.

2 - Gerçekten, ekskürsiyona örneğin Etlik'in Eğlence Bağlarına yakın bir duraktan hareket edilirken "Biz buraya eğlenmeğe değil, öğrenmeğe geldik!" deyip sekili yarı kuru Ayvalı deresi, Etlik Dağı yamaçlarına tırmanırken Etlik fayının alını, fay'ın Etligi kuzey rüzgârlarından korumak suretiyle bu semtin eskiden Ankara için mevsimlik bir oturma yeri (sayfiye) olmasındaki rolü, tepeden, Ayvalı Boğazı, Ovacık senklinal çanağı, çanağın Neojen dolgusundan boşalma tarzı, iki esas seki (taraça), köyün alt seki üzerinde bulunan isabetli yeri, zamanımız iklim şartları içinde köyün kuzeyinde ve batısındaki alüvyonlu tabanı yer yer işgal eden tuz tabakası ve bunun tarıma etkisi gibi çeşitli bir takım coğrafî olaylar, bunların birbirlerine bağılıkları gösterilebilir ve böylece öğrencilere, yapılması mutad çalgılı, yemekli, oyunlu piknik şeklinde bir kır gezintisiyle öğretici ve düşündürücü bir coğrafya ekskürsiyonunun, birbirinin aynı olmadığı tatbiki şekilde anlatılabilir.

durur. Çanağın zemini 1000 metre yükseklikte olduğuna göre, burası, kendisini çeviren yüksekçe düzlük ve tepeler içine 50-300 metre kadar gömülmüş demektir. Fakat büsbütün bir kapalı çukur da sayılmaz. Biri geniş, öteki dar ve boğaz şeklinde iki vâdi ve bir alçak boyunla batıya açıldığı gibi, doğuda 1100 metre yükseklikte dar bir boyun vasıtasıyla Hacıkadın Deresine yaklaşır. Güneybatı köşesinde ise Kuzey-güney doğrultusunda Ayvalı Boğazı vardır ve buraya Ovacığın Ankara'ya açılmış penceresi denebilir.

Ayvalı Boğazı, Ankara kuzey ufkunun çok karakteristik bir çizgisidir. Ankara'dan Etlik tarafına bakıldığı zaman (Resim: 1), alfabenin biraz genişçe (V) harfine benzeyen bu vâdi, dikkat çeker: 700-750 metre kadar uzunluğu, tabanda 15-20 metre, üstte 350 metre genişliği ve 50 metre kadar derinliği olan, şekil bakımından genç bir vâdi örneği (şekil: 2). İlk bakışta sanılır ki, Etlik-Ovacık yolu buradan geçer; oysa, gerçek böyle değildir. Ovacık'la Etliği birleştiren yol, takriben bir kilometre doğudadır, virajlarla yükselir ve bir tepeden aşar.

Acaba, Ayvalı Boğazı Gibi Bir Geçit Dururken Yol Niçin Burayı Bırakıp Tepeden Geçmiştir?

Çünkü, Ayvalı Boğazı Ovacığa göre elli metre kadar yüksektir ve boğaz ovoiden âdeta bir basamakla ayrılmış bulunur; güney tarafı da basamaklı, ayrıca, inişi güçleştiren bir kayalık halindedir. Burası kaynak tarafı ortadan kalkmış bir vâdinin yatağıdır. Vâdiyi kazmış olan akarsu kuzeyden güneye doğru akmakta iken, sanki gençliğine doyamadan ölmüştür!

Acaba Böyle Bir Durum Nasıl Meydana Geldi?

Bu soruyu cevaplandırmak için Ovacık çevresini gözden geçirelim:

Ankara kuzeyinde Kayağdı Dağı (1465 m.) yamaçlarından inen akarsular arasında doğuda Hacıkadın Deresi ile batıda Mâcun Deresi belli başlılarındandır (şekil: 1). Bunların arasında bir de Ayvalı Deresi vardır. Doğuda ve batıdaki birer normal akarsu oldukları halde, Ayvalı Deresi böyle değildir. Baş tarafı kopmuş, bir kısmı Ovacık içinde yok olmuş, diğer kısmı Ayvalı Boğazında "ölü vâdi" durumuna geçmiştir. Ayak tarafı da noksandır. Çünkü Hacıkadın Deresi Çubuk Çayına, Mâcun Deresi Ankara Suyuna karışabildikleri halde, yalnız mevsimden mevsime suyu olan Ayvalı Deresi normal durumda Çubuk Çayına ulaşamaz, denebilir.

Ayvalı Boğazı ile Ayvalı Deresini bu hale getiren, batıdaki Mâcun Deresinin Hacıderesi adındaki koludur. Mâcun Deresinin uzunluğu 20 Km. Ayvalı Suyunun 6 Km. dir (boğazın kuzey ucundan Çubuk Çayına kadar). Mâcun Deresinin doğudaki uzantısı olan Hacı Deresinin uzunluğu ise 3,5 Km. dir. İşte bu kol Ayvalı Deresinin, Ayvalı Boğazı ile Ovacık arasındaki

1,5 Km.lik çığırını zaptetmek suretiyle esasen kısa olan akarsuyun sadece bir kısmının değil, hatta tamamının ölümüne sebep olmuştur. Olay, yeni değildir. Dördüncü Zaman içinde cereyan etmiştir; yani birkaç yüz bin yıllık hatta milyon yıllık bir zaman önce ve belki de insanın yeryüzünde Paleolitik çağı yaşadığı bir devirde vukua gelmiştir.

Bu olayın nasıl vukua geldiğini araştırmaya devam edelim:

Ovacık çanağı 5 Km. kadar genişlikte bir senklinaldir. Senklinalin kuzey kenarı, Hisar ve Kaşkaya tepelerini meydana getirir (yükselti 1300 m). Senklinal, andezit ve dasit lâvlariyle andezit veya dasit breşi, yahut aglomerası ve tüften yapılmıştır ve bunlar daha kuzeyde Kuşçu Dağı simetrik antiklinalinin, doğu kısmı Lias flişi, batı kısmı Jura plâket kalkerlerinden yapılmış güney kanadı üzerine oturur. Kaidesi tüf, breş ve lâpillerden müteşekkil olan, doğuda Hisarlık, batıda Kaşkaya tepeleri doruklarında lâvdan birer tâkke arta kalmıştır. Bu tâkkeler, alttaki daha yumuşak külteleri aşınımından (erozyon) korur ve kuzey tarafa bakan, kaşlı birer kuesta teşkil ederler. Lâv tabakaları, güneye doğru 10 derece kadar (belki daha fazla) eğimli olduğuna göre, güneyde de buna benzer bir eğim kabul edildiği taktirde senklinal basık bir senklinaldir. Keçiören'de, Etlik Askerî Serom müessesesi kuzeyinde ve Ayvalı Boğazının her iki tarafında andezit breş ve lâvlarının kuzey-kuzey batıya daldığı gözönüne alınırsa, senklinalin güney kanadı, aynı zamanda Etlik fayının üst dudakını teşkil eden Etlik dağıdır. Senklinal eksenî kuzeydoğu-güneybatı doğrultusundadır ve Ovacık köyü bu eksen üzerinde bulunur.

Ayvalı Boğazından kuzeye doğru Ovacık'ta yürümeye devam edilirse, CHAPUT'nün "muhtemelen Pliosen göl tortuları" dediği çakıl ve kumdan yapılı bir dolgunun içinden geçilir. Dolgunun şimdiki kalınlığı, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğünün Ovacık köyünde yaptırdığı sondaja göre 40 metre kadardır ve bu sondaj, killi, andezitkumlu tabakalardan sonra andezit temele ulaşmıştır. Dolgu, köyün batısında ve kuzeyindeki çorak taban üzerinde seki halindedir ve içinde pek çok sileks bulunur. Halkın ifadesiyle burada "civar köylerin düvenlerine yetecek kadar bol çakmak taşı" na rastlanır. Bunların bir kısmı beyaz, sütlü kuvars parçalarıdır. Çakıl ve kumların aşınımına sürüklenip ortadan kalktığı yerlerde dahi yine bu kuvars parçaları mevcuttur (köyün kuzeydoğusundaki ÇAKMAKLI TEPE'de olduğu gibi). Aynı çakmak taşı veya kuvarslar, Etlik kuzeybatısında, Etlik Dağı üstünde de görülür. Bunlar her ne kadar menşelerini hem tortul,

3 - Öteden beri, Fransızcada ki "Corniche" karşılığı olarak K A Ş sözünün kullanılması yerinde olur, düşüncesindeyim.

hem de püskürük kayalardan alabilirlerse de, burada eski volkanik faaliyetlerin son safhalarına veya Chaput'nün beyan ettiği, sileksli kalkerlere aittirler ve Ovacık'ta Neojenin (muhtemelen Pliosen) bir unsuru halindedirler. Ayrıca, Etlik Dağının kuzeye bakan yamaçlarında griye çalan beyaz renkli marnlı kalker "lambeau" larına, kalıntılarına da rastlamış bulunuyoruz. Bunlar uzaktan beyaz lekeler halinde seçilebilirler. Batıda İvedik köyü çevresindeki püskürük ara tabakalı Neojenin devamı olan bu unsurlar Dördüncü Zaman'ın başlarına kadar Ovacığı çeviren 1100-1150 yontukdüzünü örtecek şekilde, Ovacığın, kalınlığı en az 200 metre kadar olan dolgu ve örtüsünü meydana getirmekte idi. Pliosen sonu ile Dördüncü Zaman başlarında vukua gelen yükselme hareketleri (epirogen hareketler) sonucu, bu örtü üzerinde yüzlek akan çaylar oldukları yere gömülmek suretiyle bir "épigénie" yahut "surimposition" olayını gerçekleştirmişlerdir. İşte bu tarzdaki aşındırma faaliyeti Ovacık senklineal çukurunun bir kısım dolgusunu boşaltmış ve aşındırma safhaları sekiler halinde kalıntı bırakmıştır. Bir tanesi 1050 metre sekisi, diğeri 1015-1020 metre sekisi. Ovacık çanağının doğu yarısını andezitler ve bilhassa Neojen çakıl ve kumları içinde gelişmiş olan Alt Seki diyebileceğimiz işte bu 1015 sekisi kaplar. Üst Seki, köyün hemen yanı başındaki tepede görülür. Daha önemlisi, Ayvalı Boğazı Tabanı Dağını Yükselti de dir. Şu halde, Neojen örtüyü kaldırıp ovayı boşaltmak üzere gelişen, tabiri caizse "epigen aşındırma" olayı başlıca iki duraklama, dinlenme safhası geçirmiştir. Bunlardan ilki 1050 metrede, diğeri 1015 de; birincisine doğru merken epigen akarsular aynı zamanda hem güneye hem de batıya doğru yataklarını derinleştirmişlerdir;⁴ yani Pliosen ortalarına kadar çıkan Eski Bir Kapma Yahut İşbirliği Dördüncü Zaman başlarında 1050 rākımına ininceye kadar devam etmiş; bundan sonra ortaklık ayrılmıştır. Ayvalı Deresinin gücü azalmış ve o zamana kadar dolgusunu boşaltma işini müştereken üzerlerine aldıkları Ovacık'da Hacideresi yalnız kalmıştır. Neticede, Ayvalı Deresinin yukarı kısmı, Hacideresi'ne bağlanmış ve suları batıya, Mâcun Çayına doğru gider olmuştur.

1050 metrelik duraklama safhasını izleyen yeni aşınma safhası, alt sekinin teşekkülüne kadar devam etmiş, daha sonra bugüne kadar gelen son safha başlamıştır. Böylece, 1050 duraklama safhasından sonraki yeni aşınma devresinde çanağın boşalması devam ettiğinden bu faaliyet Ayvalı Boğazına şimdiki basamaklı görünüşü vermiştir (Resim: 2). Ayvalı Boğazının

4 - Bu çift istikametli akış, yahut tamamlanmamış, kesinleşmemiş kapma örneği zamanımızda Güney Amerika'da görülür. Orinoco'nun başlangıç kısmı (250 Km.) 150 Km.lik bir kolla Amazon'a bağlanmıştır. Bu suretle, Orinoco şimdi Atlas Okyanusuna doğru hem kendi akışına devam etmekte, hem de Amazon'a akmaktadır.

yukarı kısmının devamı sandığımız akarsu, bugün alt sekide epigen aşındırma faaliyetine devam etmekte ve dikkat çekici bir yatak içinde köyden geçmektedir. Kapma Dirseği vasfında olan dirsek, köyün hemen güneyindedir ve dere kuzeye bakan 117 derecelik bir açı ve âni bir dönüşle batıya doğru akmaktadır (Resim: 3).

Bu Olayın, Yani İki Akarsu Arasındaki İşbirliğinin Kesilip Ayvalı Deresinin Baş kısmından Mahrum Kalması Olayının Acaba Yaşı Ve Zamanı Nedir?

Bunu tayin için hareket noktası olarak, sekilerden faydalanabiliriz. Şimdilik, sekiler üzerinde çakıl, fosil veya antropolojiyi ilgilendiren malzeme aramayı bir tarafa bırakıp mukayese metodunu kullanalım:

Ovacığın mensup olduğu Ankara çevresi sekileri üzerine değerli çalışmalar yapılmıştır. bilindiği gibi, E. Chaput, W. Salomon-Calvi ile H. Kleinsorge, M. Pfannenstiel, Nafiz İlgüz, Tarık Aralp ve Oğuz Erol'un araştırma ve tesbitleri mevcuttur. Bu araştırmacılar, esas itibariyle 4 seki ayırmışlardır. Aşağıda özetlediğimiz bu dört seki, Ankara çanağının kuzey ve güney kenarlarında, İncesu, Hatip Çayı, Çubuk ve Ankara Suyu vâdilerinde, bir de şehrin muhtelif semtlerinde müşahade olunmuş ve yükseklikleri tayin veya tahmin edilmiştir:

1 - Alt Seki, 840-910 râkımları arasında yer almaktadır. Nisbî yükseklik değerleri 10-40 metre arasında değişir.

2 - Orta Seki, 860-980 râkımları arasındadır. Nisbî yükseklik değerleri 30-80 metre arasında bulunur.

3 - Üst Seki, 880-966 râkımları arasında. Nisbî yükseklik değerleri 70-110 metre (Böylece üst seki, orta sekiden uç değer olarak daha düşük seviyede görülüyor!).

4 - En Üst Seki, 900-1000 râkımları arasında. Nisbî yükseklik değerleri 90-100 metre arasında.

Bizi ilgilendirenlerden Mâcun Çayı batısındaki seki, 855-875 râkımları arasında (nisbî yükseklik 15-35 metre); Ayvalı Deresi güneyindeki, Çubuk Çayına doğru 870 râkımında (nisbî 20 metre) bulunmakla alt sekiye ait oldukları gibi, Etlik son durağı 960 metre, Etlığın Ayvalı Bağları 975 metre ile en üst sekiye bağlanmışlardır.

Bir kısmı şüpheli görülen bu sekilerden 10-20 metre sekisiyle 50-60 metre sekisinin mevcudiyeti üzerinde tereddüt yoktur.

Bahis konumuz Ovacık'ta bulunan alt sekinin yüksekliği, daha önce de beyan ettiğimiz gibi 1015 (nisbî 15 m.) dir ve parçaları ovanın her iki bölümünün doğu kenarı ile Hacı Deresi boğazında mevcuttur. Ovacık üst sekisinin yüksekliği 1050 (nisbî 50) metredir. Köyün doğusunda, güneyinde ve batı-

sındaki tepelerde, nihayet Ayvalı Boğazında görülmektedir. Şu halde, Ankara graben'i sekileri ile Ovacık sekileri arasında nisbî yükselti bakımından benzerlik hattâ aynılık vardır. Zaman bakımından Ankara'nın alt sekisi buzul devrine konulmuş, 50-60 sekisinin menşei akarsuların yanay yer değiştirmesine atfolunmakla yetinilmiştir. Hiç şüphesiz, yeter deliller mevcut olmadığı takdirde jeoloji ve antropolojide yaş tayini güç, belki de imkânsızdır. Bununla beraber, güçlük deniz kıyısı sekilerinde oldukça azalmıştır. Hareket noktası olarak östazi (eustasie) olayının alınması bunda rol oynamıştır, diyebiliriz. Buzul istilâsı ve insanın zuhuru ile karakterlenen Dördüncü Zamanda buzul devirleri, deniz gerilemesi (régression), buzularası devirler, deniz ilerlemesi (transgression) safhaları vardır ve deniz ilerlemesi safhalarında ırmak boyları ile deniz kıyılarında sekiler meydana gelmiştir. Bu esasa göre:

55 ve 100 metre sekileri (Sicilien) Pliosen sonuna, muhtemelen Günz-Mindel arasına;

30 metre sekisi (Tyrrhenien I) Mindel-Riss buzullaşması arasına;

10-15 metre sekisi (Tyrrhenien II) Riss-Würm buzullaşması arasına;

2-5 metre sekisi (Flandrien) buzul sonrası (Postglaciaire) devreye rastlamaktadır.

Şu halde, bu sekilerin hepsi de 4. Zaman içinde yer almışlardır.

4. Zamanın süresine gelince; bu, öteden beri münakaşa konusudur. XIX. Yüzyılda 10.000 kabul edilirken, bugün 1,5 milyon yıla kadar uzatılmıştır. Bu müddeti M. Boule 500.000, J. Geikie 600.000 yıldan fazla, A. Penck 500.000 - 1.000.000 sene, nihayet J. Blanchard ve Abbé Breuil 1.447.000 yıl olarak hesaplamış ve bu zamanı 70 tâli devre, yahut safhaya bölmüşlerdir. Verdikleri rakamlar şüphesiz mutlak değildir ve umumî fikirlerin biraz daha sarahat kazanması içindir. Onların tarihlemesine göre, deniz kıyısı sekilerinden Tyrrhenien II yani 10-15 metre sekisi Riss-Würm arasına (230.000-600.000 yıl); 50 metre sekisi de Günz-Mindel arasına (964.000 - 1.426.000 yıl) düşmektedir. 4. Zamanı 600.000 yıl olarak kabul edenler için bu rakamları yarıdan fazla indirmek gerekir.

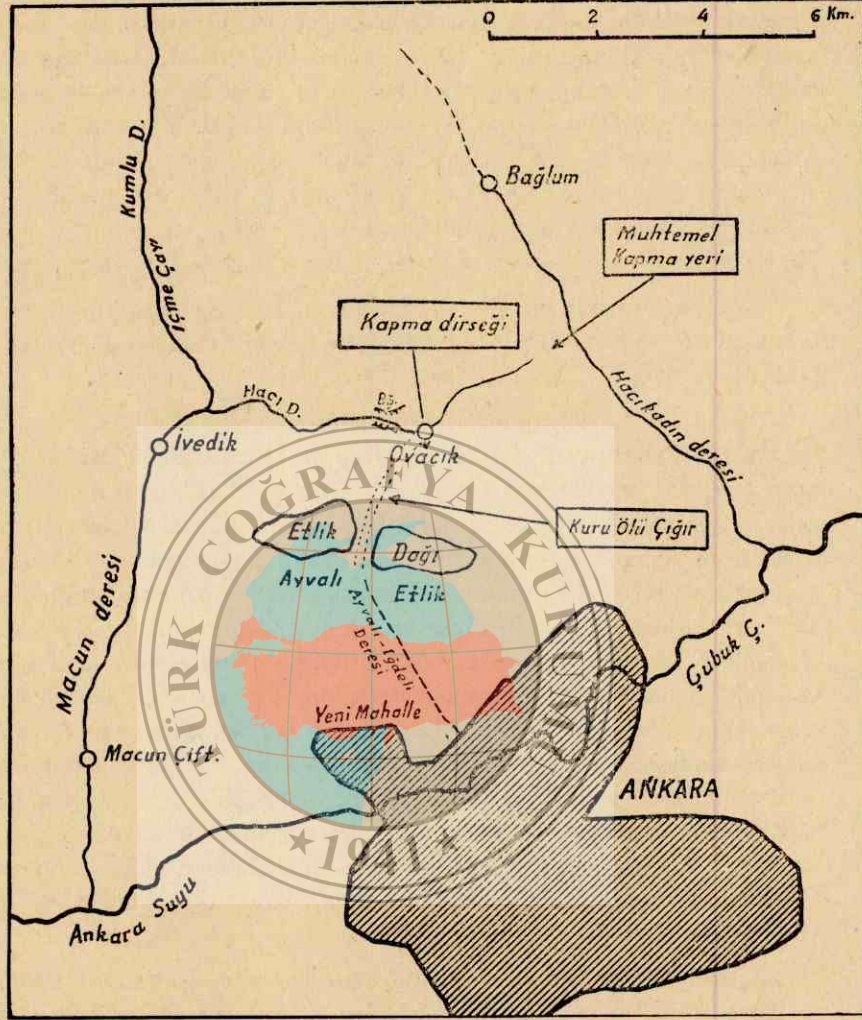
Deniz kıyısı sekileriyle, teşekküllerinde bilhassa epirogen (épirogénique) nedenlerin rol oynadığı kara sekilerini şimdilik karşılaştırmak niyetinde değiliz. Bunun için oldukça uzun bir hazırlığa ihtiyaç vardır. Ancak şunu kaydetmek isteriz ki, seyahatlerimiz esnasında bu iki grup seki arasında nisbî yükselti mutabakatlarına şahit olmuşuzdur. Bu gibi mutabakatlara güvenilirse, Ovacıktaki 1050 sekisinin yaşı bugünkü azamî değer tarihlemesine göre 1,5 milyon yıl, orta değer tarihlemesine göre yarım milyon yıl öncesine götürülebilir. İnsan kültürü yönünden 15 ve 30 metre sekileri alt

Paleolitik sonları ile orta Paleolitik başlarına tekabül ediyor. Ankara'nın kuzeybatısında MâcunÇayı kıyılarında ele geçen mikrolitlerin ve antropolojiye ait diğer malzemenin yaşı ile (Levallois-Mousterien), Ovacığın yerleşmeğe elverişli durumu gözönüne alınırsa ve buradaki 1015 sekisinde bu mikrolitlere rastlamak mümkün olduğu düşünülürse alt seki, aynı tarihlemeye göre orta Paleolitik öncesi (takriben 250.000 yıl) yaşında sayılabilir. 1050 metre sekisinin teşekkülü ve Ayvalı ortaklık ayrılması sırasında insanın varlığı bize mümkün görülüyor. Eğer çok uzak bir ihtimalle, mevcut idiye, Şelleen öncesi kültür çağında, yani alt Paleolitik'te yaşamakta idi.

Ayvalı Deresinin, Ayvalı Boğazının Baş Tarafından Kesilerek Kuru Vâdi, Ölü Vâdi Haline Gelmesi Sebepleri Acaba Neler Olabilir?

Olayın milyon senelik mâzisi düşünülürse, evvela buzul devri ve buzullar arası safhaların şartlarını ve bu arada yatağın derinleşmesini kolaylaştıran epirogen hareketleri unutmamak lâzımdır. Etki yapan diğer âmiller nelerdir? Bu âmillerden biri, yapıdır. Gerçekten, Ovacığı Neojenden temizleme işinde Ayvalı Deresinin payına senklinalin güney kanadını dikine kesmek gibi güç bir vazife düşmüştür. Tabakaların dalışına göre bu bir "obsekan" tersyarma olacaktır ve olmuştur. Mâcun Deresinin aynı işle görevli Hacideresi ise senklinalin ekseninde çalışıyordu, yani aşındırma imkânları bakımından daha elverişli durumda ve işinin daha kolay olduğu düşünülebilir. Ayrıca, Mâcun Deresi kısmen Neojen içinde gelişmiştir. Ayvalı'nın gelişme alanı ise yalnız andezit yapıdır dense hata edilmiş olmaz. Diğer taraftan, MâcunÇayının drenaj alanı öbüründen daha geniştir. 20 Km. kadar olan boyu, Ayvalı Deresinin üç mislinden fazladır. Bu sayede Kuşçu ve Karyağdı dağları yamaçlarının sularını topladığından daha kuvvetlidir. Mahallî kaide seviyesi de, Ayvalı'da nisbeten yüksek (840), Mâcun Deresinde alçakta bulunur (825 - 830) (Şekil: 3).

Hatıra gelen bu sebepler, Ayvalı'yı üzerine aldığı işi yarıda bırakmağa zorlamış, başlangıçta Çapraz Oyulma sonucu meydana gelmiş olan Ovacıkta, sonradan Hacideresi yalnız kalmıştır. Fakat, artık aşındırma yapacak kudrette değildir. Sonuncu buzul devrinden (Würm) bu yana "postglaciaire" iklim şartları yüzünden çok zayıf düşmüştür. Kuvveti yetseydi, bugün alt seki üzerinde çanağı oymakla meşgul olan ucunun kaynak tarafını doğu yönünde uzatabilir ve Ovacık kenarından ancak 125 metre genişlikte bir boyunun ayırdığı Hacıkadın Deresini kapabilirdi (Hacıkadın deresi tabanı bu hizada 980 metre derinlikte, yani Ovacık'tan 20 metre daha aşağıdadır). Böylece, kitaplardaki tarife uygun, yeni bir kapma olayı gerçekleşmiş olurdu.

Şekil: 1

Kapma olayı ile ilgili yerleri gösterir harta krokisi
Croquis de carte montrant le lieux où s'est déroulé le phénomène de capture

SONUÇ: Etlik, Ovacık ekskürsiyonlarımızda basamak şeklindeki Ayvalı Boğazi dikkatimizi çekmiş, bu kuru vâdinin kapma sonucu bir ölü vâdi olabileceği düşüncesi bizi olayın başka delillerini aramaya sevk etmiş, köyün içinden geçen epigen dere Ayvalı Boğazının devamı olarak görülmüş, köyün batısındaki Hacıderesi boğazi (Resim: 4), âni dönüşlü **Kapma Dirseği**

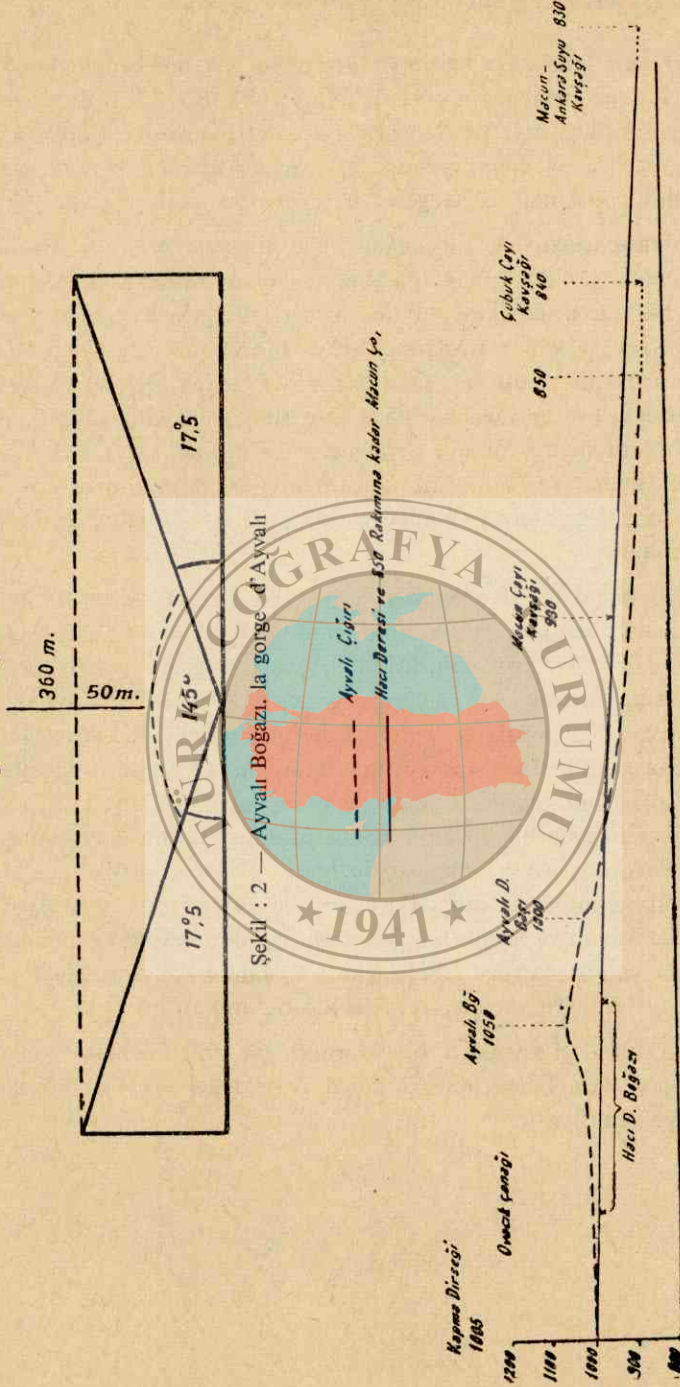
(Resim: 3) tahminlerimizi kuvvetlendirmiş ve bizi bir kapma olayı karşısında olduğumuz sonucuna götürmüştür. Ancak Bu, Her Zaman Rastlanılan Tipten Değildir Ve Aynı Zamanda Epigendir. Epigen kapmayı hazırlayan başlıca sebepler ise drenaj alanları arasındaki farklar ve yapı (andezit - dasit senklinali) olsa gerektir.

Ovacıkta başlayıp Ankara çanağında nihayete eren kısa akarsu üç bölüm arzeder. Ovacık çanağında kapılmış olan birinci bölümden evvelce bahsetmiş bulunuyoruz. İkinci bölüm Ayvalı Boğazıdır. Burası oldukça Genç Ve Simetrik Bir Vâdidir (Şekil: 1). Kapma veya işbirliğinin ayrılması sonucu faaliyeti durmuş Ölü Bir Vâdi Hatta Ölü Bir Kısıktır (cluse). Kuzeyde aşınım sebebiyle hâsıl olan bir çanağa, güneyde Etlik fayının ayırdığı Ankara depresyonuna göre yüksekte duran Asılı Bir Vâdidir. Aynı zamanda bir Yarma Vâdi durumundadır. Aşınımın en son safhası tabanında sel sularını kuzey ve güneye akıtan bir su bölümü çizgisi meydana getirmiş bulunuyor.

Üçüncü kısmı teşkil eden Ayvalı Dere Vâdisi diğer iki bölümün devamı olmakla beraber, gelişmesinin içinde bulunduğumuz safhasında Ayvalı Boğazından ayrılma yolundadır. Ayvalı Boğazının tamamen kuru, susuz olmasına karşılık, Ayvalı Deresi geçici bir akarsudur. Kaynaklar, yan dereler, mevsimlik yağışlarla yatağını derinleştirmektedir. Yavaşlamış da olsa bir sel aşınım faaliyeti mevcuttur; hattâ içinde kuzeyden güneye eğimli bir dolgu sekisi bile meydana gelmiş, mensup olduğu Çubuk Çayına pek o kadar iyi seçilemeyen bir birikinti konisi uzatmış ve onu daha güneye kaydırmıştır. Kuzeyde, Ayvalı Boğazı ile birleştiği yerde, Etlik fayına rastladığından yapıya intibakla buradaki ucunu batıya çevirmiş görünüyor. Normal olarak, Ayvalı vâdisinin kuzeyden güneye derinleşmesi gerekirken aksi bir durumla karşılaşılıyor. Sebebi, güney kısmının Ankara çanağına ayak uydurması ve Ankara'nın alt sekisi içinde bulunmasıdır.

Hulâsa, oldukça karmaşık bir takım doğal etmenler bize Ankara'nın yanbaşında ve güzel bir yerinde, cidden dikkate değer ve çekici bir coğrafya olayı hediye etmişlerdir.

Ayvalı Boğazı

Şekil: 3

Mâcun Çayı ile Ayvalı ve Hacı derelerinin profilleri
Les profils des ruisseaux de Mâcun, Hacı et Ayvalı

BİBLİYOGRAFYA

- BOULE, Marcellin:** *Les Hommes Fossiles*. Paris, 1921.
- CHAPUT, E.:** *Voyages d'Etudes Géologiques et Géomorphogéniques en Turquie* (Mémoires de l'Institut Français d'Archéologie de Stambul: II) Paris, 1936.
- EROL, Oğuz:** *Ankara, Haymana, Aydos Dağı Arasındaki Bölgenin Jeomorfolojisi* (Basılmasını temenni ettiğimiz kıymetli bir Doçentlik Tezi). Ankara, 1955.
- EROL, Oğuz:** *Ankara Güneydoğusundaki Elma Dağı Çevresinin Jeoloji ve Jeomorfolojisi üzerine Bir Araştırma* (M.T.A. Enstitüsü Yayınlarından, Seri: D. No: 9). Ankara, 1956.
- FURON, Raymond:** *Manuel de Préhistoire Générale*. Paris, 1958.
- GIGNOUX, Maurice:** *Stratigrafik Jeoloji* (Türkçeye Çevirenler: Pamir, Pınar, Altınlı). İstanbul, 1942.
- HAUG, Emile:** *Traité de Géologie*. Tome: II, Paris, 1920.
- İLGÜZ, Nafiz:** *Ankara Sekileri* (Yüksek Ziraat Enstitüsü Çalışmalarından, Sayı: 104). Ankara, 1940.
- İZBIRAK, Reşat:** *Jeomorfoloji*. Ankara Üniv. Bilim Kitapları Serisi, No: 4. Ankara, 1948.
- KANSU, Şevket Aziz - OZANSOY, Fikret:** *Ankara Civarında Paleolitik Yeni Buluntular* (4. Türk Tarih Kongresi Kitabı, 1948). Ankara, 1952.
- LOBECK, A.K.:** *Geomorphology*. New York, London, 1939.
- MARTONNE, Emmanuel de:** *Traité de Géographie Physique*. Tome: II, 8. édition. Paris, 1948.
- PFANNENSTIEL, Max:** *Die Diluvialen Schotter Terrassen von Ankara und Ihre Einordnung in die Europäische Quartärchronologie* (Geologischen Rundschau, Band XXXI. 1940, Heft 5/6).

**La Cuvette d'Ovacık¹ et
LA CAPTURE DU RUISSEAU d'AYVALI AU NORD d'ANKARA**

Prof. Cemal Arif ALAGÖZ
(L'Université d'Ankara)

R é s u m é

Le petit village d'Ovacık se trouve dissimulé derrière Etlık, à 7 km. environ du carrefour de Yıldırım Bayazıt. Une excursion faite entre Etlık et ce village pourrait bien être instructive.

Le village a grosso modo une altitude de 1000 m, une dimension de 4,5x3,3 km. et une superficie de 8,5 km². Il est entouré de surfaces planes et de collines qui ont des altitudes variables entre 1100 et 1300 m. Ce n'est pas une cuvette fermée; car un petit ruisseau traversant le village draine la cuvette vers l'Ouest. Il y'a un autre ruisseau plus au Nord qui participe au même travail. D'autre part, une gorge, Ayvalı Boğazı, fait une entaille curieuse au S-O. de la cuvette. La gorge qui mesure 750 m. de long à peu près, mérite d'attirer l'attention, surtout avec sa forme en V. Pas de cours d'eau dans son thalweg. La piste qui suit le thalweg et qui lie Etlık à Ovacık n'est pas bien fréquentée. Les paysans suivent un autre chemin qui, un peu plus à l'E., traverse les collines d'Etlık. On peut se demander, quelle est la raison pour laquelle la gorge n'est presque pas utilisée, malgré la courte distance qui sépare Etlık de ce village?

C'est parce que le thalweg de la gorge est d'environ 50 m. plus haut que le fond de la cuvette. C'est un thalweg dont la partie supérieure a été coupée et par suite, la vallée avait cessé de vivre, malgré sa jeunesse! Alors, comment s'est déroulé le phénomène et quelle en est la raison?

Pour répondre à la question, jetons un coup d'oeil aux environs d'Ovacık.

¹ - Ovacık signifie "petite plaine".

Deux petits cours d'eau descendent du Mont Karyağdı (1495 m.) au Nord: Hacıkadın Deresi à l'E., Mâcun Deresi à l'O. Entre les deux se trouve un autre cours d'eau qui s'appelle AYVALI DERESİ. Les deux précédents sont des cours d'eau normaux, tandis que le dernier est un ruisseau complètement désorganisé. Son cours supérieur est coupé et détourné vers l'O. La partie avale forme un ruisseau temporaire. Le tronçon qui nous intéresse particulièrement c'est celui de AYVALI BOĞAZI qui n'est qu'une vallée morte.

Le cours d'eau qui est responsable de cette désorganisation, c'est le Hacı Deresi, tributaire du Mâcun Deresi. Les Longueurs respectives de ces trois ruisseaux sont: Mâcun Deresi 20 km., Ayvalı Suyu 6km., Hacı Deresi 3,5 km. C'est ce dernier qui a coupé le tronçon en amont de Ayvalı Deresi, le transformant en une vallée morte. C'est un phénomène qui n'est pas récent, il date de l'époque Quaternaire.

Maintenant, examinons de près le phénomène en question. La cuvette d'Ovacik constitue un synclinal d'une largeur de 5 km. environ. La bordure septentrionale du synclinal, les croupes Hisar et Kaşkaya (1300 m.) sont formées par de laves andésitiques, de brèches, et de tufs dacitiques. Le synclinal repose sur l'aile sud de Kuşcu Dağı au Nord, qui est lui-même un anticlinal symétrique. Deux petits ruisseaux, affluents du Mâcun et du Hacıkadın ont creusé des vallées dissymétriques et subséquentes pour former un "cuesta" dont le front se trouve tourné vers le Nord. L'aile Sud du même synclinal est constituée par la croupe d'Etlik Dağı et sa continuation orientale. Ces croupes qui ferment l'horizon septentrional de la ville d'Ankara, constitue en partie la lèvre supérieur de la faille d'Etlik qui mesure de l'E. à l'O. 4 km.

L'intérieur de la cuvette est remplie par une formation décrite par Chaput sous le terme de "sédiments lacustres, probablement du Pliocène". L'épaisseur actuelle de ces sédiments composés de sables et de graviers, ne dépasse pas 40 m. d'après le sondage pratiqué par Devlet Su İşleri. Les sédiments en question contiennent des morceaux de silex d'un nombre incalculable. Quoique ces silex puissent avoir une origine volcanique, organique ou chimique, ici on doit les attribuer à la désagrégation des calcaires à silex, au Nord. Il est un élément inséparable du Néogène.

D'autre part, nous avons observé sur le versant septentrional d'Etlik Dağı, quelques restes de lambeau du calcaire marneux Néogène. Donc, la présence dans la cuvette, de ces formations du Néogène est un témoignage d'une sédimentation lacustre beaucoup plus importante, d'une couverture, épaisse au moins de 200 m. qui occupait ces croupes et plateaux jusqu'au début du Quaternaire.

Par suite de mouvements épirogéniques successifs qui ont engendré des soulèvements, qui s'étaient déroulés au début de cette même ère, les cours d'eau se sont creusés sur place, formant des vallées épigéniques ou surimposées. En même temps, le déblaiement de la cuvette causé par l'érosion a laissé des terrasses qui se rencontrent à Ovacık: La terrasse supérieure, celle qui est la plus ancienne, a une altitude de 1050 m. et la terrasse inférieure en a 1015-1020 m. **CE QUI EST IMPORTANT ICI C'EST QUE LE THALWEG D'AYVALI BOGAZI ET LA TERRASSE SUPERIEURE ONT LA MÊME ALTITUDE.** Ainsi, l'activité de creusement qui a abouti à la formation des vallées épigéniques aurait eu deux phases de repos, repos à 1050 m., et à 1015 m. Jusqu'à la première phase, les cours d'eau chargés de déblayer la cuvette, s'écoulaient dans deux directions, à savoir vers l' SO. et vers l'O. (1). Ainsi, une capture ou bien une collaboration de deux, même de trois cours d'eau dont les origines remontent au milieu du pliocène, aurait pu continuer jusqu'au début du Quaternaire, l'époque où le niveau d'érosion était descendu à 1050 m. Après cela, la collaboration s'est rompue. L'énergie érosive d'Ayvalı s'est affaiblie, tandis que Hacı Deresi a pu continuer à couler vers l'O.

La partie amont **que nous prenons pour** la continuation de la vallée Ayvalı, traverse le village d'Ovacık où elle est en train de creuser un lit épigénique. **LE COUDE de capture se trouve près du village,** au Sud où la valeur du coude peut être estimée par un angle de 117° .

Nous pouvons nous demander maintenant quel pourrait être l'âge de ce phénomène? C'est-à-dire l'âge de la séparation de la collaboration entre ces deux cours d'eau?

Selon les chercheurs qui ont étudié le Quaternaire d'Ankara, il existe 4 terrasses:

- 1- La basse terrasse: 840-910 m. (hauteur relative: 10-40 m.);
- 2- La terrasse moyenne: 860-980 m. (hauteur relative: 30-40 m.);
- 3- La terrasse supérieur: 880-966 (hauteur relative: 70-110 m.);
- 4- La plus haute terrasse: 900-1000 m. (hauteur relative: 90-100 m.).

Quoique certains de ces terrasses ne sont pas admises par tous les intéressés, l'existence des terrasses de 10 à 20 et celle de 50 à 60 m. ne sont pas douteuses. Toutes les deux existent aussi dans notre cuvette d'Ovacık. Suivant la classification connue, notre basse terrasse (10-15 m.) correspond

1 - Un exemple d'écoulement vers deux directions, ou bien de capture incomplète existe à notre époque, en Amérique du Sud. C'est l'Orénoque dont le cours supérieur se trouve relié à l'Amazone par Casiquiare.

au Thyrrhénien II (interglaciaire de Riss-Würm); la terrasse de 55 m. correspond au Sicilien (interglaciaire Mindel-Riss). Bref, toutes nos terrasses appartiennent au Quaternaire.

Alors, quelle est la durée du Quaternaire ?

Actuellement, elle varie entre 500.000-1.500.000 d'années. On aboutit ainsi à cette conclusion que la basse terrasse (10-15 m.) se situe entre 250.000-600.000 ans, la terrasse moyenne (50m.) entre 950.000-1.450.000 ans. Pour ceux qui admettent que le Quaternaire n'est pas plus long que 600.000 ans, il faut réduire de moitié ces chiffres. Il faut bien ajouter ce-ci que nous avons observé au cours de nos voyages que certaines terrasses littorales correspondaient aux terrasses fluviales. Par conséquent notre terrasse de 1050 m. à Ovacik doit avoir un âge de 1,5 million d'années. D'après les recherches anthropologiques faites dans la vallée de Mâcun, la basse terrasse correspond à l'époque de Levallois-Moustérienne, en d'autre terme, au début de l'époque paléolithique moyenne (950.000 ans). Quant à la terrasse supérieure, il est peu probable que l'homme soit aussi vieux que son élaboration. S'il vivait, ce serait au début de l'époque paléolithique.

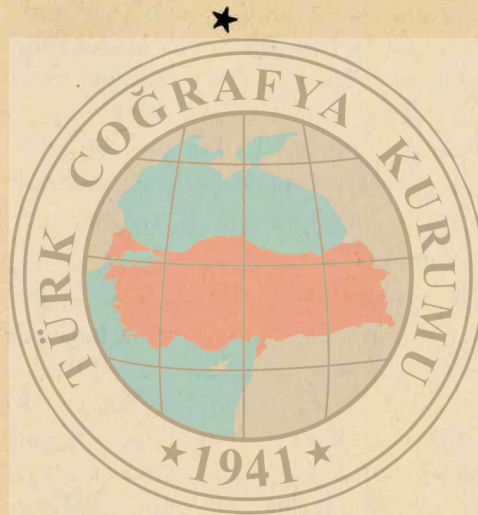
Voyons maintenant, les raisons de cette rupture de collaboration fluviale ou bien de cette capture ?

Tout d'abord, il faut prendre en considération les conditions de l'époque glaciaire (mouvements épirogéniques, eustatiques, changements de climat...) qui sont le sujet d'autres études. Laissant de côté celles-ci voyons celles qui nous intéressent maintenant: Premièrement la STRUCTURE. Au cours de son travail, l'Ayvalı Deresi avait eu la charge de creuser dans l'aile Sud du synclinal; besogne qui a abouti à la formation d'une gorge OBSÉQUENTE. Le ruisseau qui coule vers l'O travaillait sur l'axe du même synclinal; donc sa tâche était plus facile. Il faut bien ajouter que la vallée de Mâcun elle-même est creusée en partie dans le Néogène, d'une consistance faible, friable. Secondo, Mâcun Deresi est plus fort que l'autre, ayant un bassin d'alimentation plus vaste que celui d'Ayvalı. Enfin, les niveaux de base locaux n'ont pas la même altitude, Mâcun Deresi ayant un niveau plus bas.

Par suite de ces raisons, dans la cuvette d'Ovacik, résultat d'une érosion en biais, le Hacı Deresi fut privé dans son travail, de l'aide de Ayvalı Deresi. D'ailleurs, ce travail est très amoindri à notre époque, à cause de conditions climatiques postglaciaires. S'il avait une force suffisante, le Hacı Deresi aurait pu capturer un autre ruisseau, le Hacıkadın, à l'Est; puisque là les conditions d'une capture sont assez favorables.

Pour conclure, nous pouvons dire ce-ci: Au cours de nos excursions, la gorge d'Ayvalı avait attiré notre attention. Après avoir multiplié nos ob-

servations et recherches, nous avons abouti à cette idée que nous avions à faire ici à UNE CAPTURE EN CORRELATION AVEC UNE ÉPIGÉNIE. Comme suite de ces deux phénomènes, nous avons devant nous: Un cours d'eau désorganisé, un coude de capture dans le secteur supérieur, deux GORGES ÉPIGÉNIQUES dont Ayvalı, dans le secteur moyen, portant un caractère de jeunesse frappant, en forme de V symétrique qui est en même temps une vallée, même UNE CLUSE MORTE; une VALLÉE SUSPENDUE entre la cuvette d'Ovacık et la dépression d'Ankara. Anfin, le troisième tronçon, Ayvalı Deresi présente une évolution, en quelque sorte autonome.

Resim: 1 — Ankara Kuzey Ufkunda Etlik Dağı (1165)

Dağ içine gömülmüş epigen Ayvalı Boğazının Gazi Enstitüsünden görünüşü. Geride sağda Etlik Bağları, daha önde sola doğru, Yenimahalle ve yüksek binalarıyla "Yenimahalle Bankaevleri".

Photo: 1 — Le Mont Etlik, 1165 m. à l'Horizon Septentrional d'Ankara

La gorge épigénique d'AYVALI, vu de L'Institut Gazi de Pédagogie; au fond à droite: Etlik

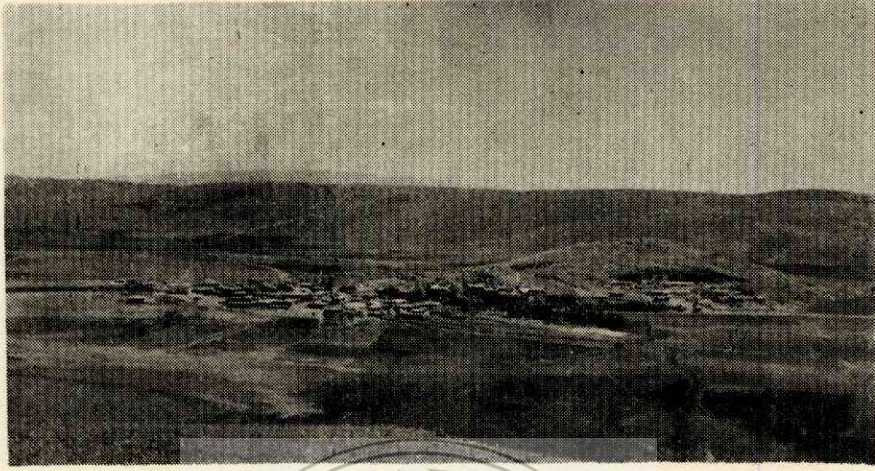

Resim: 2 — Ayvalı Boğazının Kuzeyde Ovacık Çanağından görünüşü (plâto yükseltisi 1150)

Ufukta Çal Dağı (1300) ve Ankara-Konya asfaltı. Sol köşede Elmadağı. Beride, çanağın tabanında açık renkte görülen tuzlu, çorak yerler

Photo: 2 - La Gorge Suspendue d'Ayvalı, vu de la Cuvette d'Ovacık
(altitude du plateau 1150 m.)

A L'horizon Çal Dağı (1300 m.) et la route asphaltée d'Ankara-Konya. Au premier plan, le fond salé de la cuvette

Resim: 3 - Ovacık Köyü (1015)

Köyün içinde epigen çığırını kazmaya çalışan dere (Eski Ayvalı Deresi başlangıcı). Köyün sağ gerisinde, 1150 plântosunun önündeki tepe önemli 1050 sekisi. Ağaçların bittiği yerde Kapma Dirseği. Derenin batıya doğru olan şimdiki çığırı bize doğru uzanan bir çizgi halinde görülüyor.

Photo: 3 - Le Village d'Ovacık

Ruisseau s'efforçant à creuser son lit épigénique (Ancien tronçon du ruisseau d'Ayvalı). Au fond, à droite du village, devant le plateau 1150 m, la butte dont le sommet fait partie de la terrasse 1050 m. Coude de Capture, là où se termine les arbres; la ligne foncée, le lit actuel du ruisseau.

Resim: 4 — Ovacık Çanağı Batısında Hacı Deresi Boğazı

Çanağın sularının bir kısmı bu boğazdan dışarıya, Mâcun çayına gider.

Photo: 4 — La Gorge de Hacı Deresi: à l'O. De la Cuvette et du Village d'Ovacık

Une partie des eaux de la cuvette s'écoule par cette gorge vers l'O, à Mâcun Çayı.